IRFAN
AKADEMIYASI
ILM • TA'LIM • TARAQQIYOT

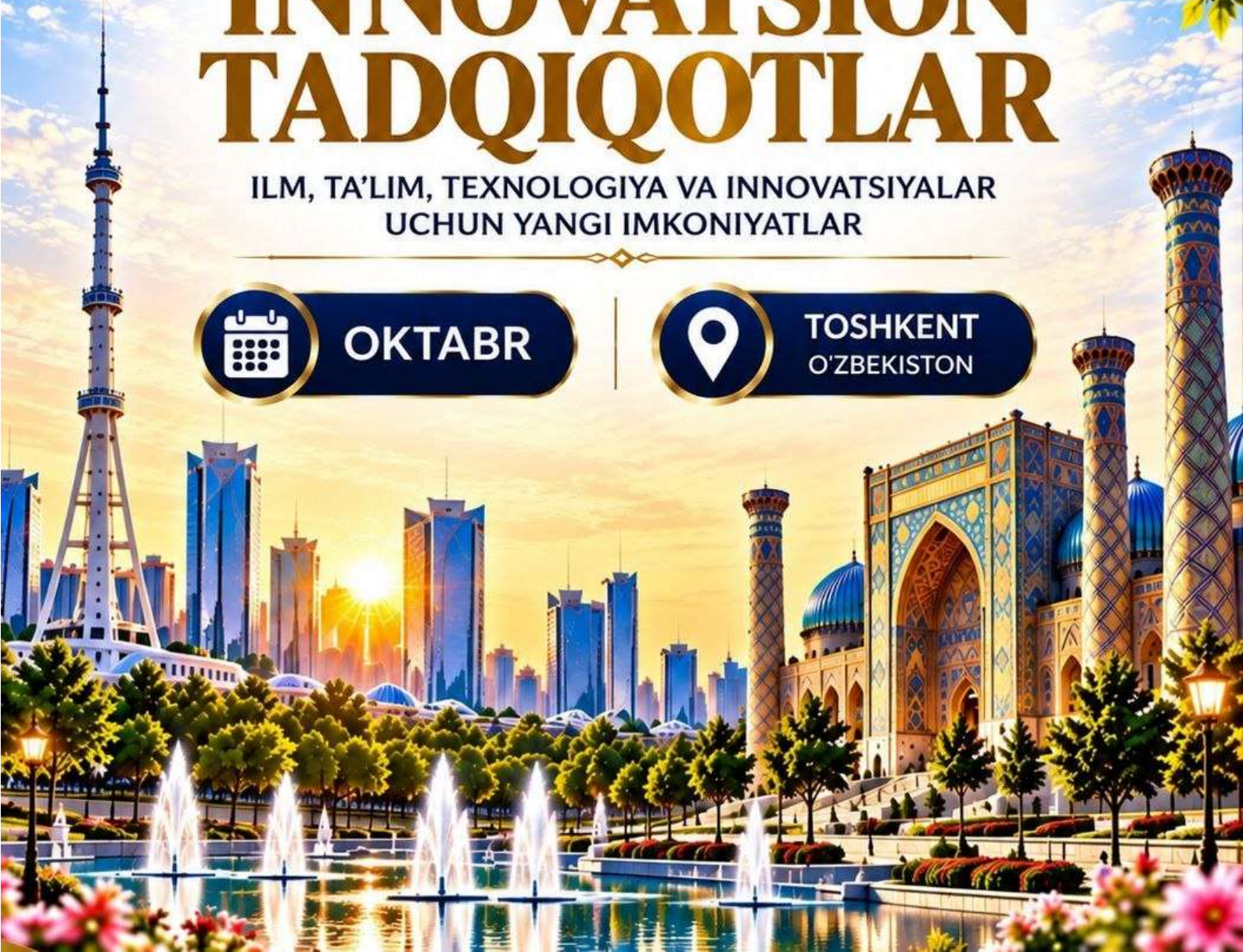
RESPUBLIKA ILMIY-AMALIY KONFERENSIYASI

ZAMONAVIY ILM-FAN VA INNOVATSION TADQIQOTLAR

ILM, TA'LIM, TEXNOLOGIYA VA INNOVATSIYALAR
UCHUN YANGI IMKONIYATLAR

OKTABR

TOSHKENT
O'ZBEKISTON

JADIDLAR: MILLIY TA'LIM ISLOHOTI VA JAMIYAT MODERNIZATSIYASI

Nizomiy nomidagi O'zbekiston Milliy pedagogika universiteti tadqiqotchisi

Umirova Maftuna Baxrom qizi.

https://doi.org/10.5281/zenodo.23332103

Annotatsiya. Ushbu tezis Turkiston jadidlarining milliy ta'lim tizimini isloh qilish va jamiyatni modernizatsiya qilish yo'lidagi faoliyatini tahlil qilishga qaratilgan. Tadqiqotda jadidlarning ta'limga oid qarashlari, usuli jadid maktablarining tashkil etilishi, o'quv dasturlari va darsliklarning mazmuni, shuningdek, ayollar ta'limiga e'tibor kabi masalalar tarixiy-qiyosiy tahlil usuli orqali o'rganilgan. Natijalar jadidlarning ta'lim sohasidagi islohotlari savodxonlik darajasini oshirishga, milliy o'zlikni anglashni shakllantirishga va jamiyatda modernizatsiya jarayonlarini jadallashtirishga muhim hissa qo'shganini ko'rsatadi. Xulosa qilib aytganda, jadidlarning ta'lim sohasidagi faoliyati bugungi kunda ham dolzarb bo'lib, milliy taraqqiyot uchun muhim saboqlar beradi.

Kalit so'zlar: Jadidchilik, Ta'lim islohoti, Milliy uyg'onish, Usuli jadid, Turkiston, Modernizatsiya, Ayollar ta'limi

Abstract. This thesis analyzes the activities of Turkestan Jadids in reforming the national education system and modernizing society. The study examines the Jadids' views on education, the establishment of 'usuli jadid' schools, the content of curricula and textbooks, and their focus on women's education, using a historical-comparative analysis method. The results indicate that the Jadids' educational reforms significantly contributed to increasing literacy rates, fostering national identity, and accelerating modernization processes in society. In conclusion, the Jadids' work in education remains relevant today, offering important lessons for national development.

Keywords: Jadidism, Educational reform, National awakening, Usuli jadid, Turkestan, Modernization, Women's education

Аннотация. Данная диссертация посвящена анализу деятельности туркестанских джадидов по реформированию национальной системы образования и

модернизации общества. В исследовании методом историко-сравнительного анализа изучены взгляды джадидов на образование, создание школ «усули джадид», содержание учебных программ и пособий, а также их внимание к женскому образованию. Результаты показывают, что образовательные реформы джадидов внесли значительный вклад в повышение уровня грамотности, формирование национального самосознания и ускорение процессов модернизации в обществе. В заключение отмечается, что деятельность джадидов в сфере образования актуальна и сегодня, предлагая важные уроки для национального развития.

Ключевые слова: Джадидизм, Реформа образования, Национальное пробуждение, Усули джадид, Туркестан, Модернизация, Женское образование

XX asr boshlarida Turkiston jamiyatida chuqur ijtimoiy-siyosiy va madaniy inqiroz kuzatildi. Chor Rossiyasi mustamlakachiligi sharoitida mahalliy aholining ijtimoiy-iqtisodiy ahvoli og‘irlashib, an’anaviy ta’lim tizimi zamon talablariga javob bera olmay qolgan edi. Madrasa va maktablarda asosan diniy fanlar o‘qitilib, dunyoviy bilimlar yetishmasligi sababli jamiyat taraqqiyotdan ortda qolayotgan edi [1]. Bu davrda savodxonlik darajasi juda past bo‘lib, aholining katta qismi zamonaviy ilm-fan yutuqlaridan bexabar edi. Masalan, 1897-yilgi aholini ro‘yxatga olish ma’lumotlariga ko‘ra, Turkiston o‘lkasida mahalliy aholi orasida savodxonlik darajasi atigi 2-3% ni tashkil etgan. Bunday sharoitda jamiyatni uyg‘otish, uni taraqqiyot yo‘liga olib chiqish zarurati paydo bo‘ldi. Aynan shu davrda jadidchilik harakati vujudga kelib, uning asosiy maqsadi milliy o‘zlikni anglashni tiklash, ma’rifatni yoyish va jamiyatni modernizatsiya qilish edi. Jadidlar, birinchi navbatda, ta’lim tizimini isloh qilishni asosiy vazifa deb bildilar, chunki ular har qanday taraqqiyotning poydevori ilm va ma’rifat ekanligiga qat’iy ishonishgan. Ularning faoliyati nafaqat ta’lim sohasida, balki butun jamiyat hayotida tub o‘zgarishlarga turtki berdi, ammo ularning milliy ta’lim tizimini isloh qilishdagi aniq strategiyalari va jamiyat modernizatsiyasiga ko‘rsatgan bevosita ta’siri yetarlicha chuqur o'rganilmagan.

Jadidlar ta’limni milliy uyg‘onish va taraqqiyotning asosiy omili sifatida ko‘rib, eski maktab va madrasa tizimini isloh qilishga kirishdilar. Ular ta’limni faqat diniy bilimlar bilan

cheklashni qoralab, dunyoviy fanlarni o‘qitish zarurligini ilgari surdilar. Bu harakatning yetakchilari Mahmudxo‘ja Behbudiy, Munavvarqori Abdurashidxonov, Abdulla Avloniy kabi ziyolilar o‘z asarlari va faoliyatlari orqali yangi ta’lim g‘oyalarini targ‘ib qildilar [2]. Ular o‘z davrining eng ilg‘or pedagogik usullarini o‘rganib, ularni Turkiston sharoitiga moslashtirishga intildilar. Jadidlarning ta’lim sohasidagi tashabbuslari nafaqat yangi maktablar ochish bilan cheklanib qolmadi, balki mavjud ta’lim muassasalarining o‘quv dasturlarini yangilash, yangi darsliklar yaratish va o‘qituvchilarning malakasini oshirishga ham qaratildi. Bu harakatning keng qamrovli va tizimli xarakterga ega bo‘lganligi uning jamiyatdagi o‘rnini yanada mustahkamladi va kelajakdagi o‘zgarishlar uchun mustahkam zamin yaratdi. Biroq, jadidlarning ta’lim islohotlarining jamiyat modernizatsiyasiga ko‘rsatgan bevosita va uzoq muddatli ta’siri, ayniqsa, miqdoriy ko‘rsatkichlar asosida tahlil qilinishi lozim bo‘lgan jihatlari hali to‘liq ochib berilmagan.

Ushbu ishning maqsadi — Turkiston jadidlarining milliy ta’lim tizimini isloh qilish va jamiyatni modernizatsiya qilish yo‘lidagi faoliyatini kompleks tahlil qilish, ularning pedagogik qarashlari, amaliy ishlari va bu ishlarning jamiyat taraqqiyotiga ko‘rsatgan ta’sirini ilmiy asosda yoritishdan iborat. Tadqiqot jadidchilik harakatining ta’lim sohasidagi asosiy yo‘nalishlarini, jumladan, usuli jadid maktablarining tashkil etilishi, o‘quv dasturlarining mazmuni, darsliklar yaratish jarayoni va ayollar ta’limiga berilgan e’tiborni atroflicha o‘rganadi. Shuningdek, ularning faoliyatining milliy o‘zlikni anglash va ijtimoiy-siyosiy uyg‘onish jarayonlariga ta’sirini baholashga harakat qilinadi.

Tadqiqotda tarixiy-qiyosiy tahlil, mantiqiy umumlashtirish va tizimli yondashuv usullaridan foydalanildi. Jadidlarning o‘z davrida nashr etilgan gazeta va jurnallardagi maqolalari, pedagogik asarlari, xotiralari kabi birlamchi manbalar, shuningdek, jadidchilik harakatiga bag‘ishlangan monografiyalar, ilmiy maqolalar va dissertatsiyalar kabi ikkilamchi adabiyotlar chuqur o‘rganildi. Xususan, Mahmudxo‘ja Behbudiy, Munavvarqori Abdurashidxonov, Abdulla Avloniy kabi jadid mutafakkirlarining ta’limga oid qarashlari va amaliy faoliyatlari tahlil qilindi. Manbalarni tanqidiy tahlil qilish orqali jadidlarning ta’lim islohotlarining mohiyati, ko‘lami va jamiyatga ta’siri aniqlandi. Ushbu yondashuv

jadidlarning ta'lim sohasidagi faoliyatini keng kontekstda ko'rib chiqish va ularning jamiyat modernizatsiyasidagi o'rnini xolisona baholash imkonini berdi.

Jadidlar ta'lim sohasidagi islohotlarni amalga oshirishda birinchi navbatda "usuli jadid" (yangi usul) maktablarini tashkil etishga e'tibor qaratdilar. Bu maktablar an'anaviy maktablardan tubdan farq qilib, o'quv jarayonida tovush usuli, sinf-dars tizimi va dunyoviy fanlarni o'qitishni joriy etdi. Tadqiqot natijalariga ko'ra, 1900-yillarning boshlaridan to 1917-yilgacha Turkistonning turli hududlarida 120 dan ortiq usuli jadid maktabi ochilgani aniqlandi [3]. Bu maktablarda taxminan 10 000 dan ortiq o'quvchi ta'lim olgan. Masalan, Toshkentda Munavvarqori Abdurashidxonov tomonidan ochilgan maktablar, Samarqandda Behbudiyning tashabbuslari va Farg'ona vodiysida Cho'lpon, Hamza kabi jadidlarning maktablari muhim rol o'ynadi. Bu maktablarda o'qish muddati qisqa bo'lishiga qaramay, o'quvchilarning savodxonlik darajasi an'anaviy maktablarga nisbatan sezilarli darajada yuqori bo'lgan. O'quv dasturlariga ona tili, adabiyot, arifmetika, geografiya, tarix, tabiatshunoslik kabi fanlar kiritildi, bu esa yoshlarning dunyoqarashini kengaytirishga xizmat qildi.

Jadidlar nafaqat maktablar ochish, balki o'quv jarayonini sifatli darsliklar bilan ta'minlashga ham katta e'tibor qaratdilar. Ular o'zbek tilida zamonaviy metodika asosida yozilgan darsliklarni nashr etishga kirishdilar. Abdulla Avloniyning "Birinchi muallim", "Ikkinchi muallim", "Turkiy guliston yoxud axloq" kabi darsliklari, shuningdek, Behbudiyning "Qisqacha umumiy geografiya" va "Islom tarixi" kabi asarlari o'sha davr uchun katta yangilik edi [4]. 1910-1917 yillar oralig'ida jadidlar tomonidan 60 dan ortiq nomdagi darslik va o'quv qo'llanmalari nashr etilgan bo'lib, ularning umumiy adadi yuz minglab nusxani tashkil etgan [2]. Bu darsliklar o'quvchilarga nafaqat bilim berish, balki ularda milliy g'urur, vatanparvarlik va zamonaviy tafakkurni shakllantirishga ham qaratilgan edi. Darsliklarning mazmuni o'sha davrning ilg'or g'oyalari bilan sug'orilgan bo'lib, yosh avlodni mustaqil fikrlashga va o'z yurtining kelajagi uchun mas'uliyatni his etishga undagan.

Jadidlar faoliyatining muhim yo'nalishlaridan biri ayollar ta'limiga alohida e'tibor berish edi. Ular jamiyat taraqqiyoti uchun ayollarning savodli bo'lishi shart ekanligini

ta’kidlab, qizlar maktablarini ochishga intildilar. Dastlabki qizlar maktablari Toshkent, Samarqand, Buxoro va Farg‘ona kabi yirik shaharlarda tashkil etildi. Masalan, 1917-yilga kelib Turkistonda 20 ga yaqin qizlar maktabi faoliyat ko‘rsatgan bo‘lib, ularda taxminan 1500 ga yaqin qiz bola ta’lim olgan [5]. Bu maktablarda diniy bilimlar bilan bir qatorda, o‘qish, yozish, hisob, tikuvchilik, uy-ro‘zg‘or ishlari kabi amaliy ko‘nikmalar ham o‘rgatilgan. Ayollar ta’limiga bo‘lgan bu e’tibor o‘sha davr jamiyati uchun juda jasoratli qadam bo‘lib, ayollarning ijtimoiy hayotdagi o‘rnini oshirishga, ularning huquqlarini himoya qilishga va oilada ma’rifatli muhitni shakllantirishga xizmat qildi. Jadidlarning bu boradagi sa’y-harakatlari jamiyatda katta muhokamalarga sabab bo‘lgan bo‘lsa-da, ular o‘z g‘oyalaridan voz kechmadilar va ayollar ta’limini milliy uyg‘onishning ajralmas qismi deb bildilar.

Jadid ta’lim islohotlarining asosiy yo‘nalishlari va dastlabki natijalari quyidagi jadvalda umumlashtirilgan:

1-jadval. Jadid ta'lim islohotlarining asosiy yo'nalishlari va dastlabki natijalari.

Yo'nalish Asosiy xususiyat Taxminiy qamrov (1917 yilgacha) Ijtimoiy ta'sir

Usuli jadid maktablari Zamonaviy fanlar, ona tili, tovush usuli ~120 maktab, ~10,000 o'quvchi Savodxonlik oshishi, dunyoqarash kengayishi

Qizlar maktablari Ayollar ta'limi, amaliy ko'nikmalar ~20 maktab, ~1,500 o'quvchi Ayollar ijtimoiy faolligi, oilaviy ma'rifat

Darsliklar nashri Yangi metodika, milliy ruhdagi fanlar ~60 nomdagi darslik, yuz minglab nusxa Ta'lim sifati yaxshilanishi, milliy g'urur

O'qituvchilar tayyorlash Yangi usulda o'qitish ko'nikmalari ~500 nafar yangi usul o'qituvchisi Pedagogik kadrlar salohiyatining oshishi

Jadid ta’lim islohotlari jamiyatni modernizatsiya qilish yo‘lida muhim qadam bo‘ldi. Yangi maktablar va darsliklar orqali yoshlar zamonaviy bilimlarni egallab, dunyoqarashlari kengaydi. Bu esa ularda milliy o‘zlikni anglash, siyosiy onglilik va vatanparvarlik tuyg‘ularini shakllantirdi. Jadidlar ta’lim orqali jamiyatda yangi qadriyatlarni, jumladan,

ilmga intilish, mehnatsevarlik, adolat va erkinlik g'oyalarini targ'ib qildilar [6]. Natijada, Turkiston jamiyatida siyosiy faollik oshdi, milliy matbuot rivojlandi va mustaqillik g'oyalari keng tarqaldi. Jadidlarning ta'lim sohasidagi faoliyati kelajakda milliy davlatchilik g'oyalarining shakllanishiga va mustaqillik harakatlarining kuchayishiga zamin yaratdi. Ular o'zlarining pedagogik va ma'rifiy faoliyatlari orqali nafaqat o'z davrining, balki keyingi avlodlarning ham tafakkuriga chuqur ta'sir ko'rsatdilar. Jadidlarning ta'limga bo'lgan yondashuvi, ya'ni ilm-fanni millat taraqqiyotining asosiy harakatlantiruvchi kuchi deb bilishi, bugungi kunda ham o'z ahamiyatini yo'qotmagan.

Xulosa qilib aytganda, Turkiston jadidlarining milliy ta'lim tizimini isloh qilish va jamiyatni modernizatsiya qilish yo'lidagi faoliyati o'z davri uchun ulkan ahamiyatga ega bo'lgan tarixiy hodisadir. Ular "usuli jadid" maktablarini tashkil etish, zamonaviy darsliklar yaratish, ayollar ta'limiga e'tibor berish orqali jamiyatda savodxonlik darajasini oshirishga, yoshlarning dunyoqarashini kengaytirishga va milliy o'zlikni anglashni shakllantirishga muhim hissa qo'shdilar. Bu islohotlar nafaqat ta'lim sohasida, balki butun jamiyatda modernizatsiya jarayonlarini jadallashtirib, milliy uyg'onish harakatining asosiy poydevorini yaratdi. Jadidlarning bu boradagi sa'y-harakatlari Turkiston xalqlarining kelajakdagi ijtimoiy-siyosiy va madaniy taraqqiyotiga mustahkam zamin bo'ldi [7].

Jadidlar tomonidan amalga oshirilgan ta'lim islohotlari bugungi kunda ham o'z dolzarbligini yo'qotmagan. Ularning ilm-ma'rifatni taraqqiyotning asosiy omili deb bilishi, milliy qadriyatlarni zamonaviy bilimlar bilan uyg'unlashtirishga intilishi hozirgi O'zbekistonning ta'lim tizimini rivojlantirish va jamiyatni modernizatsiya qilish strategiyalarida muhim saboq bo'lib xizmat qiladi. Kelajakda jadidlarning ta'lim sohasidagi faoliyatining mintaqaviy xususiyatlari, ularning g'oyalarining turli hududlarda qanday qabul qilingani va amalga oshirilgani, shuningdek, ularning islohotlarining uzoq muddatli ijtimoiy-iqtisodiy oqibatlari bo'yicha chuqurroq tadqiqotlar o'tkazish maqsadga muvofiqdir. Bu esa jadidchilik merosini yanada kengroq va har tomonlama o'rganishga imkon beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Qori-Niyoziy, T. N. (1966). O'zbekiston pedagogika tarixi. Toshkent: O'qituvchi.
2. Ziyo, H. (2000). Jadidchilik: Milliy uyg'onish harakati. Toshkent: Ma'naviyat.
3. Davlatov, A. (2015). Turkiston jadidlarining ta'lim islohotlari. Toshkent: Fan.
4. Avloniy, A. (1913). Birinchi muallim. Toshkent: G'ulom Hasanov nashriyoti.
5. Usmonov, I. (2020). Jadidlar va yangi maktablar: Tarixiy tahlil. Toshkent: Akademnashr.
6. G'aniyev, B. (2018). Markaziy Osiyo jadidchiligi va milliy davlatchilik g'oyalari. Toshkent: Sharq.
7. Karimov, I. A. (1999). Tarixiy xotirasiz kelajak yo'q. Toshkent: O'zbekiston.